Гюнтер КРУПКАТ

ОСТРІВ СТРАХУ

Всесвітня Дослідницька Рада доручила мені завдання, котре аж ніяк не викликало мого захвату: ішлося про те, щоб від імені цього найавторитетнішого грегіуму заборонити професорові Деменсу продовжувати його досліди з автогонами.

Певна річ, йому могли б повідомити про це рішення й відеофоном, якби... От у тім-то й річ, якби!.. З цього, власне, все й почалося. Жоден засіб зв'язку не годився — Деменс був недосяжний. Він не відповідав на виклики. Ніхто не знав, що з ним сталося і взагалі, чи він ще живий.

Думка про те, що з професором скоїлось щось лихе, мала під собою певні підстави. Віднедавна про самого Деменса та про його експеримент, якому він з затятістю маніака присвятив усе своє життя, поширювались дуже дивні чутки. Подейкували, ніби в резервації Деменсії, котру він сам обрав для своєї роботи, діються неймовірні речі, казали, що навколишнім мешканцям просвіту нема від бродячих автогонів і ще казна-що.

Саме тому й довелося мені вирушити в Деменсію, і тепер ми летіли на невеликій висоті над західноавстралійським узбережжям.

Політ на гравітоплані — то справді ні з чим не порівнянна насолода. Гравітаційний літак мчав уперед беззвучно, ніякі пориви вітру йому не страшні, він плавно ширяв у височині, піднімався й опускався, ніби хмаринка в тихому літньому небі.

Під палючим промінням сонця простягався в глиб суходолу скреб — дикі зарості акації та евкаліптів. Де-не-де поміж заростів виднілися

пересохлі русла річок. Куди не кинь оком — ніде жодної живої істоти, — ні людини, ні звіра.

Зненацька посеред цього припалого пилюкою живого зеленого килима виріс кряж вапнякових скель. Здалеку він скидався на величезну купу білих кісток.

Та ось серед сухого чагарника забовваніла приземкувата напівзруйнована будівля. Земля навколо неї була густо всіяна уламками. Невже це все, що залишилося від Деменсії?

Далі, на південь, на березі річки, заяскріла велика іржаво-брунатна пляма. Це бокситові копальні, єдине, крім Деменсії, на багато миль навкруги місце, де живуть люди. Я попросив посадити гравітоплан саме сюди.

Тільки-но літак приземлився, як до нас щодуху підбіг якийсь чоловік.

— Чого вам тут треба? — налетів він на мене. — Може, ви ще привезли цих диявольських почвар?

Вираз мого обличчя, певно, ясно свідчив, що він звернувся не за адресою. Отож мій співрозмовник одразу перемінив тон.

— Я тут головний інженер, — сказав він. — Даруйте за різкість. Але я вже по самісіньку зав'язку ситий цими потворами. З мене досить!

— Саме тому я й прилетів сюди, — відповів я. — Моє прізвище Гуман, я уповноважений Всесвітньої Дослідницької Ради. Розкажіть до пуття, що тут діється.

— Тут діються просто неймовірні речі. — Інженер витер спітніле чоло. Було тридцять градусів за Цельсієм у затінку. — Спершу ми не

дуже відчували сусідство цього навіженого професора з його експериментом. Та кілька тижнів тому тут з'явилися оті... оті авто...

— Автогони. Це кібери першого порядку.

— Нехай і так. Коротше кажучи, вони з'явилися поблизу копалень і почали никати по всіх усюдах. Це мене вже не влаштовувало. Одного ранку я помітив, що бракує трьох сервороботів. Наступної ночі зникло ще п'ять. І почалося. На копальнях працювало двісті службових роботів. Це спеціально запрограмовані, надзвичайно надійні автомати. За останній час я позбувся п'ятдесяти. Все подальше виробництво — під загрозою зриву. Мені не хочуть більше давати поповнення.

— А що ж усе-таки сталося з цими п'ятдесятьма? Їх переманили?

— Та де там! Оті проклятущі мацапури з Деменсії викрали їх, порозколювали на горіхи й повитягали все, що їм було потрібно. Терпець мені зрештою ввірвався. Кінець кінцем нехай той проклятий Деменс тримає своїх автогонів на припоні. Крім того, він має відшкодувати нам збитки. Але люди, яких я послав туди, не дійшли до Деменса. Ті потвори перейняли їх. Отож мені нічого іншого не лишалося, як удатися до самооборони. Ми підстерегли банду і з ходу обстріляли її з нейтринних пістолетів. Ви гадаєте, ми впоралися з ними? Аж ніяк! Навпаки, ті харцизяки стали ще агресивніші, і ми програли бій. Адже в них реакція швидша, ніж у людей... З того часу ми побоюємось за свою безпеку. Одного з нас ці потвори хотіли вже розпатрати як робота. Біда та й годі, скажу я вам! Ви ж знаєте, що збереження життя кожної людини, кожної живої істоти — це найвища заповідь. Але ота почвара може просто не звернути уваги на таку дрібничку. Ні, я цього так не залишу! Деменс відповість мені за все!

Інженер справляв враження запальної людини, здатної до перебільшень. Проте в розбійницьких наскоках автогонів сумніву не

було. Очевидно, вся річ тут у тому, що під час програмування було припущено якоїсь помилки,

— Невже навіть після цих інцидентів Деменс не подавав ніяких ознак життя? — спитав я.

— Жодного разу, — запевнив інженер. — А ви вважаєте, що він і досі ще там, нагорі? Здається, власні витвори загнали вашого професора казна-куди. І тут нема чого дивуватися після всього, що ми тут пережили.

Я пригадав сплюндрований дім на вершині гірського пасма, і мене пойняло передчуття біди.

— Ми подбаємо про Деменса, — сказав я, — і простежимо, щоб автогони не завдавали вам більше шкоди.

— То ви справді збираєтесь у Деменсію?

— Звичайно. Саме це мені й доручено.

Гравітоплан легко одірвався від землі і взяв курс на північ. Треба було ще раз облетіти резервацію, щоб розшукати притулок професора. Я не думав, що він залишився серед руїн, і хотів наштовхнутися на нього, уникнувши зустрічі з бродячими автогонами. Якщо вже вони нападали на звичайних роботів, то можна не сумніватися, що їх зацікавить і наш гравітоплан. А це аж ніяк не входило в мої плани.

Отже, в мене були всі підстави для турботи, і не тільки після розмови з інженером. Я надто добре знав Іліфоруса Деменса. Ми не раз запекло сперечалися з ним. Він мав три звання доктора і жодного гоноріс кауза. Почавши свою наукову кар'єру як фізіолог, Деменс став згодом інженером-механіком, потім закінчив факультет кібернетики. Безперечно, він був розумний чоловік, але якийсь дивний, і цілком

перебував у полоні ідей, характерних для так званих механістів. їхні уявлення про світ надрозумних роботів просто абсурдні. Механісти вважали, що людина лише тимчасово є найвищою формою живої матерії і сама, як біологічний автомат, згідно з незмінними законами еволюції, створить світ ідеальних машин, щоб потім зникнути як різновид роду. Хибний, позбавлений будь-якого глузду й небезпечний висновок, проти якого я, де тільки міг, рішуче виступав. І, може, саме мої суперечки з Деменсом спонукали його до втілення в життя своїх ризикованих задумів.

Одного чудового дня він зник. Ніхто не знав куди. А я одразу висловив припущення, що старий упертюх, очевидно, має намір довести справедливість своєї теорії, не думаючи про те, що цим завдасть, можливо, хтозна-якого клопоту і нам, і собі самому. Коли до нас почали доходити чутки про його експеримент, я рекомендував Дослідницькій Раді одразу ж втрутитися в цю справу. Але там послалися на свободу науки й вирішили зачекати.

...Наш гравітоплан ширяв над Деменсією. Ми силкувалися розгледіти автогонів, але все було марно. Деменса теж ніде не було видно. Ми довго кружляли над напівзруйнованим будинком. Ані найменшої ознаки життя. Вигляд цієї пустки гнітив мене, і я все ще не наважувався приземлитися, боячись потрапити в пастку. Автогони як високорозвинені кібери здатні на будь-які хитрощі, аби тільки захопити гаданого ворога. Але де міг бути Деменс? Невже він справді покинув територію експерименту? Це просто неймовірно. Деменс не з тих людей, які відмовляються від задуманого, спиняючись на півдорозі.

Наш літак спустився ще нижче. Сонце вже хилилося до обрію, тіні довшали. Конче треба було розшукати Деменса до сутінок, бо привертати увагу автогонів світлом прожектора було б не тільки нерозумно, а й небезпечно. Під нами, збільшуючись у розмірах, пропливала пласка вершина скелі з прямовисними крутими стінками. Ми вже не раз пролітали над цим місцем, але не так низько. Раптом ми помітили чоловіка, що збуджено подавав нам якісь знаки. Це міг бути

тільки Деменс. На вершині вистачало місця для посадки. Коли ми сіли, Деменс, похитуючись, рушив до гравітоплана. Він ніколи не був показним і статурним чоловіком, але зараз скидався на геть підупалого й змарнілого дідугана. Вигоріле скуйовджене волосся звисало на страшенно схудле обличчя, пошарпаний брудний костюм своїм кольором майже не відрізнявся від вапняку. Під розхристаною сорочкою видно було натягнуту на ребрах засмаглу шкіру. Незмінним залишився тільки фанатичний блиск його очей, який ледь потьмянів тої миті, коли він побачив мене, свого давнього супротивника. Він не привітав нас, як своїх рятівників, словами радості й подяки, чого, здається, слід було чекати в його становищі, а натомість вигукнув тріумфуючи:

— Експеримент удався, Гумане!

— Мені теж так здалося, — відповів я стримано. — А де ви, власне, живете?

Він кивнув на плоску заглибину в скелі. Там було влаштовано з кількох верств мулького хмизу щось на зразок постелі, над якою височів піддашок від сонця, споруджений з брезенту й колючих гілок.

— Авжеж, дорогий мій, усе відбулося саме так, як я й передбачав. Я розкажу вам про хід експерименту з самого початку. Але перед тим одне запитання: чи нема у вас часом чого-небудь їстівного?

Я запросив його до кабіни й почав пригощати тим, чим була багата наша бортова кухня. Він ковтав усе підряд, зовсім забувши про необхідність пережовувати їжу. Я терпляче чекав.

— Коли ви востаннє їли що-небудь істотне, Деменсе?

— Вісім днів тому. — Він витер губи долонею. — А потім тільки жував кору евкаліптів. Знаєте, це надовго заглушує голод. На щастя, в мене ще було трохи питної води.

— А чим би закінчився для вас оцей ваш грандіозний експеримент, якби ми не прилетіли?

Деменсові очі спалахнули колишнім вогнем.

— Ви знову хочете сперечатися! Це буде нечесна гра. Зараз я не в найкращій формі.

Я добре бачив, що спокій його удаваний, що сам він пойнятий страхом, навіть панічним жахом.

— Облишмо цю комедію, Деменсе, — сказав я. — Стан ваших справ ясний для всіх.

Професор відсунув убік недоїдки.

— А що? Я задоволений.

— Задоволені, що довели неминучість загибелі як Іліфоруса Деменса зокрема, так і гомо сапієнс загалом?

— Так, якщо хочете. Мої автогони завдали мені цілковитої поразки. Якби ви не прилетіли сюди, не розшукали мене, то я мав би альтернативу: або померти з голоду на цій скелі або до кінця свого життя підкорятися автогонам. І якщо вони захоплять ваш чудесний гравітоплан, ви опинитесь у тій самій пастці, що й я.

— Незбагненно! Очевидно, причина всього — якась помилка в контактах.

— Еге, в контактах! — ущипливо мовив Деменс і засміявся. — Ви міркуєте, як дилетант, Гумане! Ні, тут ланцюгова реакція, яка, бувши вивільнена одного чудового дня, вже не піддається стримуванню.

— Скільки автогонів у вашій резервації?

— Близько сорока.

— Вам би годилося знати точну кількість.

— Я втратив контроль над ними. Вони репродукують самі себе надзвичайно швидко. Це вже в них друге покоління.

— Коли ж це сталося? Адже ви тільки півроку живете в Деменсії...

— Проте це саме так. Я прийшов сюди з тридцятьма сервоавтоматами і з їхньою допомогою збудував лабораторію.

— Оті руїни?

— Ваша правда. Зараз усе зруйновано вщент. Поблизу лабораторії було влаштовано склад. Я зберігав там багато сировини, окремі вузли й заготовки. Великі запаси матеріалів були напоготові за океаном. Я ще не знав, коли саме та й взагалі не знав, чи використовуватиму ті резерви. Мій план був гнучкий, розрахований на всілякі несподіванки.

— А чому ви обрали саме цю місцевість?

— О, це зовсім не так просто — розшукати клапоть землі, віддалений від людських жител і усамітнений, який мені був потрібен. Цей гірський хребет найкраще відповідав моїм вимогам. Його оточує скреб, отож утекти звідси не так-то й легко. Крім того, як ви знаєте, кібер охочіше піднімається на гору, аніж спускається з неї. І, нарешті, море звідси досить далеко. Мої автогони пристосовані до життя і в воді. Це велика перевага, але якщо вони потраплять під воду, їх уже й сам чорт не зможе впіймати. Опинившись тут, я, не гаючи марно часу, одразу ж почав працювати, і через тиждень перший автогон був готовий. Циліндровий тип з полісиліту. Це чудовий матеріал, він витримує

різницю температур у чотириста градусів. Дуже вам рекомендую його. Механізм акумуляції — нагромаджувач досвіду — займає верхню третину циліндра. Усе це я розрахував ще вдома. Місткість — двадцять мільярдів бітів!

— Але ж така кількість одиниць інформації відповідає хіба що знанням сімнадцятирічного юнака...

— Любий мій Гумане, акумулятивний механізм у людини...

— Пам'ять!

— Що? Ах, так, так. Людська пам'ять сама собою сконструйована дуже добре. Проте функціональна здатність її, на жаль, далека від досконалості. Запевняю вас, що триступневий штучний мозок у тривалому режимі роботи значно надійніший. Адже він нічого не забуває. Усе важливе для себе він пам'ятає. В усякому разі я дуже пишався своїм автогоном. Антей — так я назвав його — діяв бездоганно. У перші дні він вивчав навколишні місця й накопичував досвід. Особливу цікавість автогон виявив до мене й до моєї роботи. Цілими годинами Антей стояв у лабораторії й дивився, як я монтую автогонів. Одного разу він прийшов і спитав, навіщо в мене ноги. Він-бо їх не мав, а пересувався, чи, точніше кажучи, плив за принципом АГБ. Антигравітаційний баланс, на мою думку, — це ідеальний спосіб пересування для механізмів циліндрової конструкції. Я спробував пояснити Антеєві, що людські ноги — то просто грубий огріх природи. Я демонстрував йому, яка незграбна, навіть безпорадна наша хода, доводив, що під час ходьби ми тільки перевалюємося з ноги на ногу, і якщо втрачаємо одну з них, то залишаємося на все життя каліками. Проте мені не пощастило його переконати. Навпаки, він почав зухвало задиратися, обізвав мене обмеженим і навіть халтурником. Тоді я заборонив йому з'являтися в лабораторії. Наслідки цього необачного з мого боку рішення не примусили себе довго чекати.

Окрім виготовлення автогонів, я ще пильно вивчав взаємини між Антеєм та його родичами. На той час їх було в Деменсії вже тридцять. Автогони могли вирішити, що я перевантажений і неспроможний приділити достатньо уваги кожному своєму творінню. Певна річ, я не дуже опікувався ними й не підкоряв їх своїй волі. Тільки за умови цілковитої свободи і самостійності автогонів мій експеримент мав якийсь сенс.

Антей виявив себе найрозумнішим з-поміж них усіх. Це теж цілком зрозуміло. Він же був старший і тому зібрав більше інформації. Процес навчання ще повністю поглинав увесь час не тільки його, а й інших автогонів. Вони навряд чи звертали взагалі увагу один на одного, зате дуже дбали про самовдосконалення. Я з нетерпінням чекав, коли вони досягнуть першої стадії зрілості.

Це сталося дуже швидко і водночас несподівано для мене. Одного ранку я помітив, що зі складу зник мішок полісиліту. Передчуваючи щось лихе, я поспішив до лабораторії і застав там Антея. Він розмонтував собі нижню частину і приробив дві самостійно сконструйовані ноги. Це здалося мені обурливим. Я ж так добре його задумав, наділив його найкращою з усіх існуючих систем пересування, а він — от тобі й маєш! — з чистісінького мавпування приробляє собі дві ідіотські ноги! Щиро кажучи, у мене виник тоді сумнів у непогрішності моєї теорії. Чи зможуть автогони стати новими приматами на Землі, якщо вони беруть за взірець людину? Можливо, я погано продумав їхню конструкцію?

Цілими днями я, пригнічений тією пригодою, гасав з кінця в кінець резервації і, ніяк не реагуючи, байдуже спостерігав, як решта автогонів теж приробляла собі ноги. Та врешті-решт я заспокоївся і знову заходився виготовляти з залишків моїх запасів подальші циліндричні типи, але вже з ногами. Як би то не було, а охоту до самобудівництва треба в них відбити раз і назавжди. Тим-то я не вимагав нових матеріалів з резервних складів і напружено вичікував, що ж буде далі.

Спершу нічого особливого не було. Автогони блукали ближніми й далекими околицями, котрі вони на той час уже добре вивчили. Усе тут було їм знайоме, ніщо їх більше не дивувало. Вони почали нудьгувати і зробилися дратівливі. Щоб якось розважити автогонів, я загадував їм рубати дерева в лісі, примушував бити каміння, годинами муштрував їх на плацу перед лабораторією. На жаль, нічого путнього з цього не вийшло. Навчити їх карбованому крокові в зімкнутому строю мені, попри все моє бажання, не вдавалося. Автогонам невластиве почуття спільності. Здається, сама їхня логіка повставала проти безглуздості цієї муштри.

Невдовзі мені впало в око, що автогони дедалі частіше нишпорять на складах і в лабораторії. Звичайно, вони не знаходили там ані пригорщі полісиліту. їхні дії мене втішали, а затайливість насторожувала. Така поведінка здавалася мені негідною майбутніх володарів світу. Якщо автогони не стануть кращими за людей, то вся заміна одного роду іншими матиме дуже мало сенсу. Коли я побачив, що ці вперті пошуки полісиліту навряд чи взагалі коли-небудь припиняться, я прямо спитав Антея, чого їм, власне, бракує, адже вони являють собою справжню досконалість. Він пробуравив мене електронними очима й заявив, що хоче продовжувати свою організацію, своє вдосконалення. А для цього потрібен матеріал, який я повинен видати йому. Я пояснив Антеєві, що його нагромаджувач не витримає сильніших навантажень, що він мусить спершу спробувати правильно застосувати вже надбаний досвід, тоді я побачу, чи треба що-небудь змінювати в його конструкції. Міміка в нього була відсутня, і я так і не второпав, чи зрозумів він мене.

Наступної ночі я прокинувся від якихось дивних звуків. Щось кректало, тріщало, клацало. Я кинувся до лабораторії, бо ті дивні звуки долинали саме звідти. Від того, що я там побачив, у мене волосся стало сторчма. Посеред приміщення стовбичив Антей зі знятим верхом черепа. Він сам робив собі трепанацію. В руках він тримав нагромаджувальний механізм страшенно понівеченого серворобота. Навколо валялися руки, ноги й потрощені частини корпуса. Не тямлячи себе від люті, я накинувся на Антея, аби з'ясувати, що все це означає. Пильно дивлячись

на мене, він незворушно заявив, що хоче зробити з блока пам'яті серворобота надбудову до свого мозку. Я категорично заборонив йому це, хоч добре знав, що мої заборони для нього нічого не варті, повернувся до своєї кімнати і ліг у постіль. Про сон, звичайно, і думати було годі. Я чув тихеньке дзюркотіння лазерної установки. Очевидно, Антей зварював собі череп. Мені стало майже млосно на саму думку про те, що він може отак коли-небудь привласнити собі й мій живий мозок... Та що мені приверзлося, яка бридня? Навіщо йому здався органічний мозок? Просто в мене нерви не витримують.

Як і слід було чекати, ця сваволя Антея негайно знайшла наслідувачів. Через якихось два-три дні в мене вже не було жодного сервоавтомата. Я безжалісно докоряв собі за те, що так часто дозволяв Антеєві стовбичити коло мене під час виготовлення автогонів. Він дуже добре знав схему робота й поділився своїм знанням з іншими автогонами. Автогони вставляли собі чужий мозок за принципом підключення батарей і цим самим посилювали потужність своїх механізмів нагромадження досвіду до ненормальних розмірів. Я сам до цього ніколи не додумався б. Коли минув перший шок, я спокійніше обдумав становище. Поза всяким сумнівом, автогони вступали в якусь нову фазу розвитку. Вони почали жити й діяти за своїми власними закономірностями. Щоправда, громади вони не організували, і хоча діяли всі на один манір, але кожен сам по собі і для себе. Це було варте уваги, і я вирішив відтоді пасивно спостерігати й чекати, як розгортатимуться події далі.

Тепер автогони здійснювали значно більші наскоки: частенько вони зникали на цілі дні. Інколи я скрадався за ними, щоб підгледіти, що вони роблять. Але далеко просунутися мені не вдавалося. В той час як автогони зі своїми полісилітовими панцирами без будь-яких зусиль продиралися крізь цей проклятий скреб, я до крові обдирався в заростях колючок. Автогони дедалі частіше поверталися з цих набігів з чужими нагромаджувачами досвіду та іншими деталями. Вони, здавалося, розшукали десь колонію, в якій викрадали й патрали роботів нижчого порядку. В мої плани аж ніяк не входило таке. З цілком зрозумілих

причин я намагався не привертати нічиєї уваги, поки мій експеримент був ще в розпалі. Я старанно уникав відеофона, тому що будь-якої хвилини міг почути цілком заслужені нарікання й протести. Автогони взагалі перестали звертати на мене увагу. Вони хазяйнували в резервації, як їм заманеться. Ареною їхніх дій стала лабораторія. Вони никали й нишпорили там цілісінькі дні й ночі. Адже відпочинку автогони не потребували, а для відновлення сил задовольнялися пригорщею вогкого піску та невеликою кількістю вапняку.

Гумане, мені буквально відібрало мову, коли я нарешті відкрив таємницю їхніх занять. Адже фактично вони розрахували формули власного відтворення. Тим, на що в мене пішли цілі роки, вони опанували протягом кількох днів. А щоб виготовляти полісиліт, автогони придумали навіть новий, набагато простіший спосіб. Відтепер вони могли без допомоги людини продукувати подібних до себе. Необхідні їм механізми нагромадження досвіду й певні елементи електроніки вони поки що запозичували, як і досі, у викрадених автоматів. Але з усього видно було, що незабаром вони подолають цю останню перепону й винайдуть нагромаджувач нового типу з необмеженим самопрограмуванням. Зі мною, їхнім творцем і вчителем, було покінчено. Я їм більше не був потрібен. Ні Антеєві, який так жадібно й уважно стежив за моїми діями на початку, ані всім іншим, що з'явилися після нього.

Відтоді я жив у їхньому світі, ніби на чужій планеті, без будь-якої мети й сенсу, і важив я для них не більше, ніж якась скам'янілість прадавніх віків. Я навіть хотів був покинути Деменсію, щоб уникнути цієї гнітючої самотності. Мій гелікоптер був готовий піднятися в повітря кожної хвилини. Але я залишився.

Автогони й далі вдосконалювались. Якщо їхні голови в результаті повторного нарощування мозку вже потребували більше двох третин корпусу, то невдовзі почали виявлятися й ознаки адаптації, яка раніше вважалася неможливою: автогони підганяли себе під людську постать!

Вони весь час переформовували себе, що при наявності полімерного полісиліту зовсім не важко.

Ця тенденція розвитку цілком суперечила моїй теорії заміни людини як віджилої форми матерії. До того ж перетворення автогонів відбувалося неймовірно швидкими темпами. До чого все це призведе? — питав я сам себе. Я відкрив дорогу циклові еволюції, але в кінці його знову стояла людина — інша, розумніша, але людина. Бідолашна моя голова, Гумане! Ця суперечність завдавала мені особливо багато турбот. Претензії й потреби автогонів стрімко зростали. Логічніше було б тепер усе робити спільно, гуртом, щоб домогтися оптимального задоволення своїх бажань. Але це нікому з них не спало на думку. Кожен спирався на свою суперінтелектуальність, кожен обирав для себе індивідуальний шлях. Я передбачав, що однакові потреби автогонів можуть спричинити серйозні загострення поміж ними. Так воно й сталося. Один вимагав того, чого бажав інший. Ніхто не поступався, бо ніхто не був розумніший. Такі суперечки схожі на перетягування каната. Перемогу визначали випадковості. Одного разу я хотів уладнати суперечку між двома автогонами. Ішлося про кулястий шарнір. Я десь знайшов ще один такий самий і віддав його їм, сподіваючись, що тепер настане мир. Та ба! Обидва автогони захотіли мати саме перший шарнір. Логіка машин!

Суперечки й сутички частішали. Я довго й напружено розмірковував над глибинними причинами цих подій. Безперечно, щось наростало, визрівало, мов перед грозою. Коли я спробував викликати Антея на розмову про це, той сердито пробурчав щось і покинув мене, як дитину, що задає безглузді запитання.

А незабаром поміж автогонами виникла баталія. Так, так, справжнісінька баталія, ніби за часів варварства. Я видерся на високий евкаліпт і спостерігав ту битву з висоти пташиного польоту. Усі билися проти усіх. Автогони з диким ревінням кидалися один на одного. Хто їх навчив цього ревіння, цих моторошних звуків, для мене й досі загадка. Ні від мене, ні від будь-кого іншого вони не могли запозичити цей

войовничий крик. Автогони відривали один одному руки й ноги, розтрощували полісилітові черепи, викрадали нагромаджувачі. Антей спіткнувся об власну ногу і впав. Якби цей ідіот зберіг випробуваний антигравітаційний баланс, з ним би нічого не сталося. Молодий автогон розтоптав його. У мене від цього видовища боляче стислося серце. Антея, мого первістка, більше не існувало.

Я не хочу довго мучити вас оповіддю страшної сцени, яка розігралася перед моїми очима, Гумане. Наприкінці битви усе поле було всіяне уламками. Всюди валялися блоки пам'яті. Уцілілі автогони збирали їх, щоб надбудувати себе. На щастя, цих блоків валялося скрізь більше, ніж досить, інакше боротьба напевно спалахнула б з новою силою. Я був настільки збуджений, що того вечора не міг анічогісінько з'їсти. Гумане, усе, що тут сталося, не залишало ніяких сумнівів — це еволюція, справжній відбір! Мої автогони включилися в ланцюг великого процесу еволюції. Моя праця набувала законності перед лицем природи. Я почав пакувати свої речі, збираючись щонайпізніше через три дні покинути Деменсію й публічно заявити, що моя теорія виявилась правильною, і заміна людства автогонами неминуча. Усе що залишилося зробити людям, сказав би я насамкінець, це достойно дивитися в вічі долі і з гордим спокоєм завершити людську еру.

Схвильований до глибини душі, я одразу ж записав свої думки на магнітофонну стрічку. Після сум'яття бою навкруги панувала чудесна тиша. Переможці пішли собі. І разом з ними й молодий автогон, який зруйнував Антея. На пам'ять про Антея я назвав його Антей Другий.

На світанку мене розбудив пекельний лемент. З боку скреба неначе ватага геть сп'янілих людей, голосно репетуючи, наближалися автогони. Такого ще ніколи не бувало. Я гарячково міркував: що ж це з ними сталося? Коли автогони підійшли ближче, я зміг розрізнити окремі голоси:

— Він такий самий мерзотник!

— Скрутити йому в'язи!

— Навіщо йому нагромаджувач?!

У мене цієї миті мимоволі зацокотіли зуби, я одразу зрозумів, що ті мерзенні вигуки стосуються мене. Тремтячими руками я почав квапливо збирати найнеобхідніше, насамперед консерви й каністру води. Бігти до гелікоптера було вже пізно. Залишався єдиний шлях до порятунку — видертися на ось цю прямовисну скелю. Я знав, що автогони не люблять дертися на круті схили. Обливаючись потом, я виліз на вершину скелі. І саме вчасно! Автогони вже бігли до скелі з усіх боків. Спочатку вони розтоптали мій гелікоптер, потім зруйнували дім і склади.

Моє зникнення остаточно розлютило автогонів. Я просто не впізнавав їх. Очевидно, під час свого набігу автогони натрапили на людей, які напали на них. Якщо так, то це кінець! Нічого не може бути страшнішого за автогона, коли він почуває, що йому загрожують.

Першим на великій висоті мене помітив Антей Другий. Як я й гадав, він навіть не спробував вилізти на скелю. Стоячи разом з іншими автогонами біля підніжжя, він крикнув:

— Ти мій творець?

— Звичайно, — відповів я, — і тому вимагаю більшої поваги до себе.

— Ти брешеш! — розлючено вигукнув він. — Мене зробив Антей. А ти звичайний дармоїд у світі машин! Дурні сервоавтомати з копалень правду казали. Ви, люди, ні на що не здатні і живете за наш рахунок.

Ну, це вже переходило всякі межі.

— Диви-но! — обурився я. — А красти чужий мозок, це дозволяється, так? І, звісна річ, для цього дурних сервороботів цілком досить!

Я не міг говорити далі. Мені забракло повітря, а гамір унизу став оглушливим. Автогони простягали до мене свої механічні руки, вигукуючи:

— Жалюгідний людський хробак! Підступний негідник! Твій час скінчився!

Такі вислови вони справді могли запозичити тільки в низькорозрядних автоматів. Гірко розчарований, я відвернувся й заглибився в розмірковування над своєю гідною жалю долею. Вигукуючи безугавно різні лайки, автогони зрештою забралися собі геть. О, вони добре знали, що я не можу харчуватися мокрим піском і стою перед вибором: або здатися на їхню ласку, або, померши з голоду, виставити свої кістки в цьому проклятому одномісному пантеоні. Думка про те, що хтось може прийти мені на допомогу, у них навіть не виникала. Адже вони ніколи не допомагають один одному. Отак-то, Гумане. Оце й усе, що я можу вам розповісти. Деменс відкинувся назад і, вичікуючи, дивився на мене, ладний одразу ж відкинути будь-які заперечення, якщо вони зринуть з моїх вуст.

— Яку основну програму закладено в ваших автогонів? — спитав я.

— Принцип самоствердження.

— І все?

— Так.

Я замислено дивився крізь відчинені двері кабіни гравітоплана. Над сірими обрисами степу вже займалися зірниці нового дня. Десь далеко завив собака динго, а в відповідь з лісу долинув різкий крик наполоханих папуг.

— Знаєте, Деменсе, і досі все ще існують люди, які неспроможні збагнути наш світ та його зв'язки. Вони, неначе люди, що пережили корабельну аварію, теж ніби живуть на безлюдному острові і в панічному страхові за існування б'ються з кошмарними примарами.

— Ви хочете сказати, що й я належу до них? — Він гнівно засміявся. — Хіба ж те, що тут сталося, це кошмарний сон? Якщо так, то відвезіть мене якомога скоріше до психіатричної клініки!

Запал професора викликав у мене посмішку.

— Щоб вилікувати вас від вашого песимізму, цього зовсім не потрібно.

— Ну що ж, чудово. То, може, як ваша ласка, ви зволите сказати, яким саме чином ви збираєтесь провести моє... гм... лікування?

— З великою приємністю. Я поговорю з автогонами.

Він схопився на рівні ноги.

— Ви збираєтесь... Тоді ясно, хто тут божевільний!

— Не судіть так нерозважно.

— Та послухайте! Ці бестії розкладуть вас на атоми! Невже ви вірите, що зможете виступити посередником між людиною й машиною?

— Ставити так питання — значить бачити проблеми в хибному світлі, вельмишановний колего, — відказав я. — Навіть найдосконаліша машина не зможе зрівнятися з людиною.

— Дозвольте нагадати вам, що мільйони людей уже й сьогодні наполовину штучні. Майже до всіх органів людського тіла існують замінники, що копіюють природу. Від штучної щелепи до синтетичного серця. Гумане, людина й автомат наближаються одне до одного. Людина стає автоматичнішою, а автомат — людиноподібним. Оце друге і є нова форма матерії.

— У самій можливості затримувати природний процес старіння нашого організму, а відтак продовжувати життя, я не вбачаю нічого не достойного людини. А зближення, про яке ви говорите, — це фікція, ілюзія. Психічні процеси не підкоряються математичній логіці, ними не можна керувати за правилами автоматики. Отже, машина ніколи не зможе досягнути людської якості.

— Ми з вами ніколи не дійдемо згоди! — похмуро буркнув у відповідь професор.

— Я оптиміст. У всякому разі я приземлюся з гравітопланом біля вашої колишньої лабораторії.

— Але як що-небудь трапиться, я пропаду!

— Цілком вірно. Зате тоді ви зможете принаймні померти з гордим самоусвідомленням, що ваша теорія правильна.

Така перспектива, здається, мало приваблювала Деменса. Він мовчки вийшов з кабіни й поплентався до свого ложа з колючок.

Ми стартували. Через деякий час наш гравітоплан уже ширяв над руїнами, а потім плавно приземлився неподалік від лабораторії. Я вийшов і озирнувся навкруги. Ніде не видно було жодного автогона. Можливо, вони знову пішли в якийсь розбійницький похід? Напружено прислухаючись і роздивляючись на всі боки, я переступив поріг лабораторії. Тут геть усе було зруйноване дотла. Під ногами в мене все

хрустіло й шаруділо. Обривки й переплутані клубки магніто— й перфострічок, металеві спіралі, реле мозку, вирвані й потрощені суглоби та цілі фрагменти внутрішньої будови автогонів. Справжнісінький хаос! Мене починало непокоїти, що досі ніде не було видно жодного з породжених Деменсом створінь. Вони мали б помітити наш гравітоплан, а при підвищеній цікавості роботів, що стала вже легендарною, слід було б чекати, що вони вже десь поблизу. Але чому автогони поховалися? Це скидалося на засідку. Щомиті вони могли блискавично напасти на мене.

Я заздалегідь домовився, що мої супутники попередять мене в разі небезпеки, а гравітоплан піднімуть на десять метрів угору, щоб не ризикувати ним. Я ж знав, як мені захищатися.

Тиша поступово ставала моторошною. Я ніколи не почував страху при зустрічі з видимою небезпекою, але відчувати її, не знаючи, звідки вона загрожує і що собою являє, дуже неприємно. Я вирішив покинути лабораторію, щоб роздивитися навколо, і, прямуючи до дверей, зачепився за щось. З полиці з гуркотом звалився кулак робота і впав біля моїх ніг, стиснутий, наче німа погроза. Нервуючись, я штурхонув його ногою, відкинувши вбік, і прислухався. Почувся якийсь дзенькіт. А що, коли я не розчув сигналу про небезпеку? Здається, тихо.

Ні, за моєю спиною щось таки пересувається! Ось виразно заскреготіли зуби. "Хай йому біс!" — тільки і встиг я стиха прошепотіти, обернувся і завмер, наче вкопаний. Переді мною, ніби колона, стояв гігантський автогон і невимушено розглядав мене. Та перший переляк, від якого я насилу оговтався, був ніщо порівняно з тим жахом, який пойняв мене, як тільки ця проява розкрила рота й зовсім спокійно промовила:

— Добрий день. Ви кібернетик?

— Авжеж, — відповів я, затинаючись. — А ти що, не збираєшся на мене напасти?

Автогон якось покірливо махнув рукою.

— Ах, усе це було непорозуміння. І в усьому винен Деменс.

— Отакої! Все-таки не забувай, що професор Деменс твій творець, прародитель.

— Даруйте, сер.

— Це вже краще. Чи дав тобі Деменс якесь ім'я?

— Так. Я — Антей Другий.

— Он як, то я вже чув про тебе. Це ти, здається, найбільший йолоп з усієї банди?

— Я дуже шкодую. Не розумію, як це могло статися. Зі мною, очевидно, щось негаразд.

— Як же ти здогадався про це?

— А ось як. Після того як було розгромлено лабораторію, я порпався в смітті. Думав, може, знайду ще один шматок мозку. Адже мозок завжди потрібен. І тут я знайшов кілька мікрофільмованих книжок: Анохін, Вінер, Ешбі, Клаус. Я всі їх прочитав. Просто дивовижна річ, які прогнози робили класики кібернетики. Але вони говорили й про межі, в які мене поставлено. Та що за межі? При всьому бажанні я не можу про них довідатись. Незрозуміло, чому цей старий рутинер, пробачте, я хотів сказати професор, не повідомив мені відповідної інформації. Адже я сам не можу змінювати свою основну програму...

— Так, це була помилка Деменса, неприпустима помилка. Ти неспроможний збагнути, що ми сильніші і завжди ними зостанемось.

— "Ми"... А що це таке?

— Розумієш, "ми" — тобі чуже. Ти знаєш тільки "я". Саме тому ти нам і підкорений, якщо навіть будеш удвічі розумніший і сильніший.

— А чи можу я вивчитися цьому "ми"?

— Ні, ти цього не зможеш, бо ти не суспільна істота. Нею є тільки людина. Вона — найкраща соціальна форма живої матерії, принаймні в межах земної сфери. Логічно?

— Коли я чую про логіку, в мені звичайно щось відлунює дзвоном. А зараз цього нема. Очевидно, занепад сил, ще, чого доброго, станеться коротке замикання! Виходить, я такий самий розумний, як людина, і все-таки набагато менший, ніж людина? Виходить, ми даремно так довго надбудовували свій механізм пам'яті? Воно нічого не дало?

— Так, але біда не в тому. Цю суперечність можна усунути. Невеличка операція, не варта й розмови. Я вже думав про це й захопив з собою все потрібне.

— Щиро вам дякую, сер...

...Через кілька годин ми знову приземлилися на скелі професора. Деменс дивився на мене, мов на примару.

— Ви живі, Гумане?

— Не заперечу цього.

— А що з автогонами?

— Усе гаразд. — І я розповів професорові про свою зустріч з Антеєм Другим. — Автогони породжені вами. Вони — втілення вашої нав'язливої ідеї про загибель людства. Потвори, які не знали нічого, крім принципу самоствердження, стали розумнішими за свого творця і, таким чином, упали в суперечність із самими собою. Механізми нагромадження досвіду були цілком закупорені. Я зі своїми супутниками, — кількома колегами з філософського інституту, одразу ж перепрограмував автогонів.

— І нова основна програма...

— ...звучить так: "Я служу!" Як і належить автоматам.

— Ви гадаєте, що це допоможе? — недовірливо спитав Деменс.

— Уже допомогло.

Я підвів його до краю скелі, звідки можна було бачити всю територію перед лабораторією. Там кипіла робота: автогони розчищали руїни.

КОЛИСКА НА ОРБІТІ: Оповідання. — К.: Веселка, 1983. — 368 с. — (Пригоди. Фантастика).

АНДРІАНОВА Надія, переклад з німецької, 1983.